

национальных исследований. Особую ценность для развития методологии сравнительных социокультурных исследований представляет логика исследовательской программы Мелвина Кона [Kohn, 1989]:

1. Единичное (локальное) исследование, проведенное в одном городе: формулировка инициальных гипотез на основе уникальных наблюдений. Первое наблюдение: родительские ценности у представителей рабочего и среднего класса существенно отличаются (в первом случае преобладает конформность к внешним предписаниям, во втором – самостоятельность).

2. Кросс-секционные исследования на репрезентативных выборках в одной стране: обоснование важных фактов, свидетельствующих о вероятности существования общей закономерности связи социальной позиции и ценностей личности, опосредуемая образованием и профессиональным опытом.

3. Лонгитюдные исследования, позволившие обнаружить тенденцию зависимости психологии личности, ее ценностей и мышления от социально-профессионального статуса, содержания труда и особенностей профессионального опыта.

4. Кросс-национальные исследования, проведенные в Японии, Польше и Украине, позволившие обосновать универсальную закономерность взаимосвязи социальной структуры и психологии личности с существенным опосредованием этой связи фактором профессиональной самостоятельности.

И хотя исследовательская стратегия М.Кона была направлена на выявление культурно инвариантного социального феномена, она является вполне адекват-

ной и для изучения специфических социокультурных феноменов, возникающих в различных типах обществ в периоды структурно-институциональных трансформаций. Главное, что следует понимать социологу, берущемуся изучать новые социальные феномены, это необходимость пространственно-временных сравнений для верификации концептов и гипотез, возникающих в процессе обобщения предшествующего опыта исследований, применения качественных методов и проведения кросс-секционных исследований.

1. Берри Д.В., Пуртинага А.Х., Сигалл М.Х., Дасен П.Р. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / Пер. с англ. Харьков: Издво Гуманитарный центр, 2007. 2. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение – М.: Канон, 1995. 3. Мацумото Д. Психология и культура. – СПб: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. 4. Соціальні структури і особистість: дослідження Мелвіна Л. Кона і його співпрацівників / Пер. з англ. під ред. В. С. Хмелька; Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2007. 5. Hantrais, L., Magnen S. (1996) Cross-National Research Methods in the Social Sciences. – London: Pinter, 1996. 6. Harkness and Van der Vlijver (Eds.). Cross-Cultural Survey Methods. – New York: Wiley, 2003. 7. Kohn M.L. (ed.). Cross-National Research in Sociology. – Newbury Park: Sage, 1989. 8. Lynn P. Developing quality standards for cross-national survey research: five approaches // Social Research Methodology. – 2003. – Vol. 6. – № 4. – P. 323-336. 9. Oyen, E. (ed.). Comparative Methodology; Theory and Practice of International Social Research. – London: Sage, 1990. 10. Park, F., Jowell R. Consistencies and Differences in a Cross-National Survey. – London: SCPR, 1997. 11. Smelser N.J. The Methodology of Comparative Analysis // Warwick D.P., Osherson S. (Eds.). Comparative Research Methods. – Englewood Cliffs, NJ: Prentiss-Hall, 1973. – P.42-88. 12. Triandis H.C. (1994) Culture and Social Behavior. New York: McGraw-Hill, Inc.- P.2. 13. Van de Vijver F.J., Tanzer N.K. Dias and equivalence in cross-cultural assessment: An overview // European Review of Applied Psychology. – 1997. – Vol. 47. – P.263-280.

Надійшла до редколегії 20.10.10

УДК 316.34, 316.32

С.С. Бабенко, канд. соціол. наук, доц.

СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ВИМІРІ СОЦІОЛОГІЇ: ДЕБАТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена опису сучасного стану світової дискусії щодо соціальних нерівностей за результатами аналізу ключових докладів та публікацій, представлених в межах XVII Світового конгресу Міжнародної соціологічної асоціації "Соціологія у русі". Основними проблемами сучасних досліджень є поглиблення соціальних нерівностей, ускладнення та багатовимірність впливу нерівностей на суспільний розвиток, переосмислення нерівностей у глобальному вимірі та епістемологічний поворот у аналізі багаторівневості та багатовимірності нерівностей у просторі глобалізаційних процесів та у площині диференціації суспільств під впливом світової фінансової кризи та масових суспільних протестів.

Ключові слова: соціальні нерівності, глобалізація нерівностей, дослідження нерівностей, багатовимірність нерівностей.

Стаття посвячена описанию современного состояния мировой дискуссии о социальных неравенствах, основанному на результатах анализа ключевых докладов и публикаций, представленных в рамках XVII конгресса Мировой социологической ассоциации "Социология в движении". Основными проблемами современных исследований социальных неравенств являются углубление социальных неравенств, усложнение и многомерность их влияния на общественное развитие, переосмысление неравенств в глобальном измерении, а также эпистемологический поворот в анализе многомерности неравенств в пространстве глобализационных процессов и в плоскости дифференциации обществ под влиянием мирового финансового кризиса.

Ключевые слова: социальные неравенства, глобализация неравенств, исследования неравенств, многомерность неравенств.

The article describes current debates about social inequalities. It is based on the analysis of core debates at the XVII World Congress of International Sociological Association "Sociology on the Move" (July 2010). The main agenda of the current research on social inequalities are the increasing depth of the social inequalities within societies; complexity and multidimensionality of the inequalities impact to societal development; rethinking of the inequalities within the global context; epistemological turn in analysis of the multilevel and multidimensional inequalities in the globalized social space as well as under societies' differentiation through world financial crisis and mass civil protests.

Key words: social inequalities, globalization of inequalities, inequalities research, multidimensional inequalities.

У сучасному дискурсі соціології осмислення та дослідження соціальних нерівностей займає одне з першорядних місць і пов'язує намагання науковців описати чинники та окреслити горизонти суспільних змін та структурних усталеностей. Стан та динаміка соціальних нерівностей складають основу сприйняття людьми результатів реформ та змін у суспільстві як вдалих або

навпаки на повсякденному рівні включення людини у суспільство, а також на рівні державного забезпечення соціальної політики. У сучасних дослідженнях соціальних нерівностей виокремлюються декілька напрямків, за якими протягом 2000-них років публікується кілька десятків суттєвих робіт та розгортається дискусія: глобалізація нерівностей на рівні світової системи сус-

пільств, вплив світової фінансової кризи на поширення та поглиблення нерівностей у світі, осмислення нерівностей у контексті зміни поняття про соціальну справедливість та солідарність в межах різних культурних укоріненостей, опис структур нерівностей у різних суспільствах світу за системами порівняльних показників та базами даних міжнародних порівняльних досліджень.

Проблематика усталеності та динаміки структур нерівностей у сучасних суспільствах та у світовому масштабі була лейтмотивом декількох пленарних доповідей та багатьох сесій різних тематичних дослідницьких комітетів XVII Світового конгресу соціології Міжнародної соціологічної асоціації (МСА) "Соціологія у русі" (*Sociology on the Move*), що відбулась 11-19 липня 2010 року (Гетеборг, Швеція)¹⁷; хоча цю проблематику й не було проголошено як центральну. Незалежно від того, чи була доповідь присвячена проблематиці впливу кліматичних змін на суспільний розвиток та альтернативам майбутнього, особливостям споживання чи мережевим війнам, особливостям економічного розвитку суспільств в умовах світової та локальних фінансових криз чи соціокультурним процесам, – провідні автори соціологічного форуму не оминали тематики нерівностей. Також низку доповідей та сесій у межах близько двох десятків дослідницьких комітетів МСА було присвячено безпосередньо обговоренню результатів досліджень різних видів нерівностей, способів та методів їх дослідження у межах різних дослідницьких методологій та в різних частинах світу. Аналізу провідних ідей цих дискусій та ключових публікацій, представлених авторами в межах конгресу й присвячена дана стаття, основною метою якої є окреслити панорамну перспективу сучасного стану світової дискусії щодо соціальних нерівностей.

Актуальність проблеми поглиблення соціальних нерівностей на рівні суспільства, переосмислення нерівностей у глобальному вимірі та епістемологічний поворот, зміни у бік багаторівневості та багатовимірності нерівностей у просторі глобалізаційних процесів та у площині диференціації суспільств під впливом світової фінансової кризи, – формує поле дискусій, теоретичних та емпіричних розвідок сучасного соціологічного дискурсу щодо нерівностей.

Одним з важливих зрушень у соціології XXI століття, за визначенням М.Віворки, який був Президентом МСА у 2006-2010 роках, стає глобалізація соціології на просторі світового розвитку національних соціологічних шкіл поза межами так званого "глобального заходу", що результує у створенні соціологічних баз даних світових порівняльних досліджень та представленість результатів соціологічних розвідок з усіх частин світу, зокрема, Азії, Африки, Латинської Америки, Євразії. Варто звернути увагу на те, що доповіді провідних учених з цих регіонів, представлені як на пленарному засіданні, так і на засіданнях напів-пленарних інтеграційних сесій, були присвячені саме проблематиці соціальних нерівностей в усьому розмаїтті дослідної тематики: соціально-економічних, расових та етнічних, культурних, гендерних, вікових нерівностей; а також процедурам вимірювання та розробкам порівняльних індикаторів для аналізу нерівностей, опису положення країн у світовому просторі глобалізованих нерівностей ресурсів, влади, домінуючих дискурсів. Так, опису стану нерівностей та системи стратифікації сучасного Китаю було присвячено пленарну доповідь Лі Пейліна (Китай) "Усталений розвиток з позицій Китаю. Нова стадія розвитку Китаю після кризи"; основним лейтмотивом пленарної доповіді

Елізи Райс (Бразилія) "Історичні зміни та виклики соціології" були особливості нерівностей у Бразилії в межах глобалізаційного процесу; також низку доповідей на сесіях було сфокусовано на описі конфігурацій нерівностей та стану їх досліджень в країнах Латинської Америки, Індії, Австралії, посткомуністичної Центральної та Східної Європи, країнах ЄС та Росії. Спеціальним тематичним напрямом доповідей та дебатів був аналіз впливу світової фінансової кризи на соціально-економічні нерівності у різних регіонах світу.

Глобалізація нерівностей – суттєва частина та напрямок реорієнтації та епістемологічного виклику осмисленню, поясненню та емпіричним дослідженням соціальних нерівностей, у тому числі порівняльних. Перш за все, завдяки розробці та впровадженню індексів вимірювання нерівностей та створення банку даних світової статистики (індекси Джині, ВНП на душу населення, індекс людського розвитку, тощо), – виникає можливість порівняльного аналізу рівнів нерівності населення країн та регіонів світу у різних вимірах на загальних принципах вимірювання у глобальному масштабі. Також ця статистика дає можливість описувати динаміку зміни нерівностей, хоча період охопту цієї динаміки обмежений запровадженням узагальнених способів збору статистичних даних як у окремих країнах, так і оновленнями й удосконаленням методик узагальнення даних, які впроваджувались останнім часом. Так, деякі зміни у вирахування індексів, що складають індекс людського розвитку (ІЛР) було внесено науковцями у 2009 році, й індекси вимірювання доходу, і відповідно загальний індекс людського розвитку було перераховано й за даними 2010 року був складений звіт про динаміку людського розвитку в світі на базі даних з 169 країн, і в країнах, де була доступна статистика за 40-ти річний період, індекси, що складають ІЛР було перераховано за узагальненою методикою. На сайті "Міжнародні індикатори людського розвитку" (<http://hdr.undp.org/en/data/trends/1980-2010/>) є доступними інтерактивні статистичні дані та тренди зміни індексів за 1970-2010 роки, опис методики обчислювання індексів та можливість порівняти індикатори за оновленою методикою розраховані за 1980-2010 роки з інтервалом в 5 років. Ці дані наочно демонструють розрив та поглиблення протягом останніх тридцяти років нерівностей у розвитку глобальної півночі (т.з. заходу) та глобального півдня. Показовим прикладом є дані щодо розбіжностей у розвитку країн колишнього Радянського Союзу, які у 2010 році після періоду кризи та занепаду у 1990-х роках за більшістю показників ІЛР лише наздоганяють рівень цього індексу 1989 року (за винятком Казахстану та Білорусі, які демонструють швидке зростання показників ІЛР протягом 2005-2010 років) – рисунок 1. Азербайджан та Вірменія демонструють високий рівень ІЛР у 2010 році за рахунок складової тривалості життя (який є показником індексу здоров'я, що входить у підсумковий ІЛР), за яким країни європейської частини СНД демонструють стрімкий занепад, тоді як за іншими складовими індексу ІЛР (показниками доходу та споживання й освіти) Білорусь, Росію та Україну протягом 2000-х років характеризують більш усталений розвиток порівняно із Вірменією, Азербайджаном та Грузією, а Молдова навіть у 2010 році не вийшла на рівень 1985 року за усіма показниками ІЛР.

¹⁷ Докладніше про конгрес див. [Бабенко, 2010: с. 196-207]; вебсайт конгресу <http://www.isa-sociology.org/congress2010/>

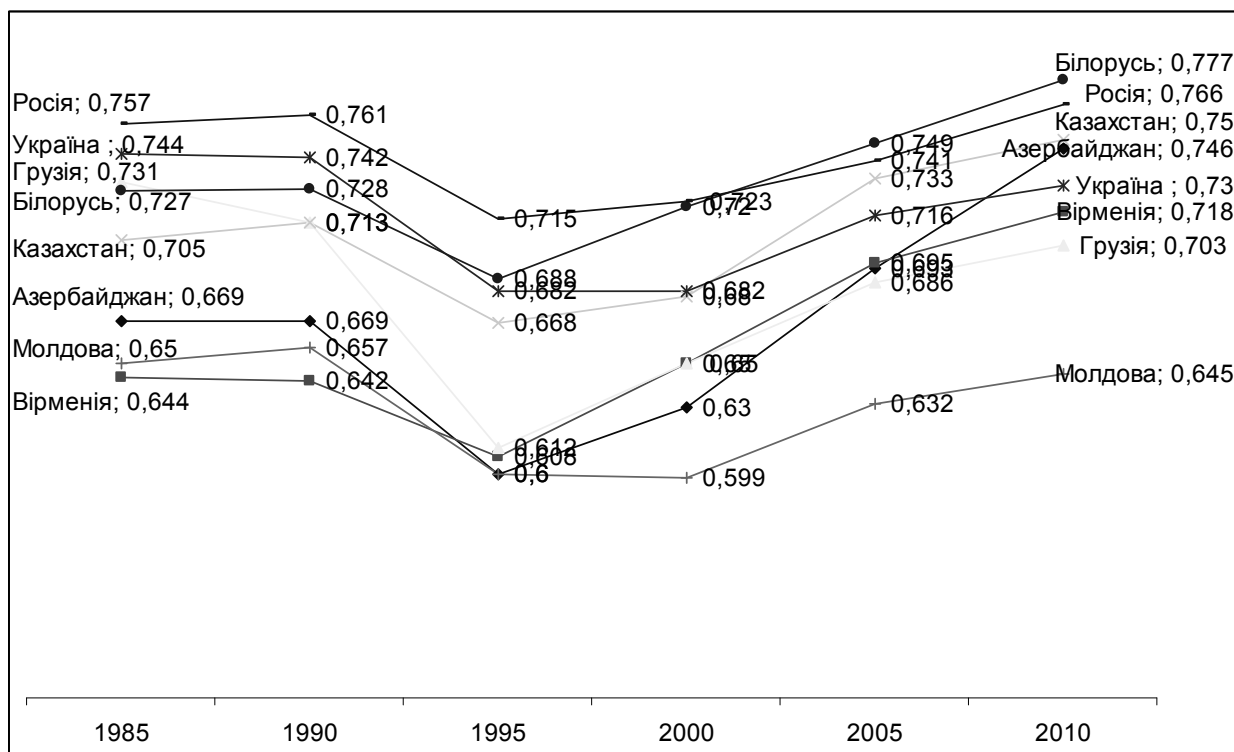

Рис.1. Динаміка індексу людського розвитку (ІПЛ) у країнах колишнього СРСР за 1985-2010 роки (розрахунки за оновленою методикою, дані доступні на сайті <http://hdr.undp.org/en/data/trends/1980-2010/>)

Іншими джерелами інформації щодо світових порівнянь нерівностей в соціально-економічному розвитку є дані Світового Банку (індекс ВВП на душу населення, скорегований індекс ВВП на споживання, коефіцієнт Джині, очікувана тривалість життя, освіченість населення, екологічна ситуація, тощо – <http://data.worldbank.org/>) та Світової організації здоров'я (<http://www.who.int/research/en/>), зокрема їхніх річних статистичних звітів.

Навіть наведений приклад застосування вимірювального апарату світової статистики для характеристики динаміки розвитку країн колишнього СРСР демонструє з одного боку переваги наявності загальних параметрів виміру розвитку країн та можливість окреслити стан нерівності різних країн у розвитку людського потенціалу, а з іншого боку фіксує обмеженість цих даних у описі та поясненні стану нерівностей у цих країнах. Тому одним з напрямків обговорення на світовому конгресі "Соціологія в русі" була дискусія щодо, з одного боку, можливостей порівняльного аналізу нерівностей в країнах світу, і з іншого – обмеженості в пояснювальних можливостях загальних індексів світової статистики й варіанти альтернативних та додаткових способів аналізу та пояснення нерівностей. Накопичений досвід порівняльного соціологічного дослідження соціального розшарування, класового та стратифікаційного аналізу та вивчення ставлення до соціальних нерівностей представлений у чотирьох хвилях модулю Нерівності Міжнародної програми соціального дослідження (International Social Survey Programme 1987, 1992, 1999, 2009, дані доступні на сайті <http://www.issp.org/index.php>) [Charting the Globe, 2009], певних блоків питань п'яти хвиль Світового дослідження цінностей (World Value Survey), що було проведено протягом 1981-2007 років (дані та інформація про дослідження доступні на сайті <http://www.worldvaluessurvey.org/>). Ще одним потужним ресурсом для дослідження нерівностей в Європі є чотири хвилі Європейського соціального дослідження

(2002, 2004, 2006 та 2008 – дані та інформація про дослідження доступні на сайті <http://europeansocialsurvey.org/>) та нещодавно створена база даних звітів щодо нерівностей за даними досліджень та локальної статистики у країнах Латинської Америки (www.innovacionlocal.org). Представлення результатів досліджень нерівностей в країнах Латинської Америки у доповіді Фернандо Б.П.Лос Сантос було побудоване на поєднанні використання основних індикаторів нерівностей за даними світової статистики (коефіцієнт Джині, ВВП, індекси доходів та витрат) та локальних даних досліджень і статистики щодо інших вимірів нерівностей, основним завданням якого було представлення даних та результатів досліджень у легких для сприйняття формах (візуалізація, коментарі, інтерактивні інтерпретації) та комунікація з владою на локальних та державному рівнях у розробці та моніторингу муніципальних соціальних програм. На прикладах програм дослідження нерівностей в Бразилії, Аргентині, Чилі та Мексиці автор продемонстрував карти нерівностей доступу до освіти та моніторинг муніципальної програми, яку було впроваджено за результатами взаємодії з органами місцевого управління та приклад соціологічного моніторингу цієї програми: наприклад, впровадження системи шкільного автобусу суттєво підвищило можливість дітей з бідних родин отримувати початкову та середню освіту. Продовженням цієї теми був також аналіз нерівностей та роль владної еліти у сприйнятті проблем бідності та шляхів її подолання, представлений у доповіді Елізи Райс "Сприйняття бідності та нерівностей елітою Бразилії". Цей приклад, з одного боку, може вглядати локальним у загальній системі досліджень світових нерівностей, проте, на мій погляд, він є важливим як приклад застосування результатів фундаментальних соціологічних досліджень класичної тематики нерівностей у забезпеченні соціальних технологій, що є актуальним і для сучасного розвитку пострадянської та, зокрема, української соціології. На жаль, результати досліджень, які проводять українські соціологи, як правило

не є доступними для широкого загалу дослідників ані у вигляді відкритих баз даних, ані у вигляді статистичного узагальнення та його візуального. Останнє є необхідним для проведення моніторингу реформ, які розроблюються та впроваджуються в країні. Єдиним винятком є інформація щодо політичних рейтингів, що обслуговує лише сегмент політичних процесів та не є найбільш суспільно затребуваною. Представлення результатів досліджень у публічному просторі все ще обмежується описом відсотків відповідей на ті чи інші питання. Між тим, скажімо, складання *мали* соціальної напруженості та нетолерантності, прояву конкретних соціальних проблем, або мапи нерівностей у доступі до освіти, медичної допомоги, працевлаштування, тощо могли б стати корисними для практичних цілей соціального оцінювання модернізаційних \ інноваційних програм, їх соціальної ціни та суспільних наслідків у короткостроковій та довготривалій перспективі, для управління соціальними процесами в суспільстві.

Іншим виміром дискусій про глобалізацію нерівностей було представлення проблеми нерівностей кризь призму переоцінки ролі території, влади та права володіння та розпорядження територіями (у буквальному значенні – землями, які є ґнідами для землеробства та мають запаси питної води) в межах глобалізації екологічних та фінансових ризиків. У доповіді С. Сасен представила результати досліджень, опублікованих у монографії [Sassen, 2008], щодо переоцінки та перерозподілу контролю над територіями, який переходить від національних держав до міжнародних глобальних бізнес структур. Процес перерозподілу контролю впливає на створення нових геополітичних структур, зовнішніх до національних урядів слабо розвинутих країн, й змінює систему глобальних нерівностей. Відповідно, дослідження влади, права та соціальних процесів також має переорієнтуватись з досліджень локальних національних держав на формування глобальних нерівностей та гравців в процесах соціального перерозподілу у світовому масштабі та, відповідно, включати в аналіз інформацію та знання про світовий порядок, яке продукується комплексом соціальних, економічних, геополітичних наук.

Питання необхідності переосмислення засад дослідження нерівностей у глобальному вимірі, з розвитком проекту модерна, стало центральним і в монографії "Глобалізація та нерівності" Сілвії Велбі [Walby, 2009]. Якими є виміри прогресу суспільств модерну? Чи вимірюється він лише підвищенням добробуту на загальнонаціональному рівні, чи необхідно також включати до аналізу виміри прав людини та зменшення нерівностей? А якщо так, то яким чином прогрес суспільства у глобально-порівняльному вимірі за критеріями модерного суспільства (західне розвинуте суспільство "золото мільярду") змінює економіку, політику та соціальні відносини, змінює комплекси нерівностей, які формують суспільний порядок (гендерний режим, класова структура та національні відносини)? Авторка пропонує реінтерпретацію ключових концептів соціології, за якими аналізується суспільний порядок модерних суспільств сучасної доби. Як приклад: обґрунтування необхідності включити у поняття економіки виміри домашньої (неоплачуваної) роботи, громадянської волонтерської праці; поняття політики розширити за межі національної держави та включити виміри організованих релігій та ЄС, які є структурами впливу на суспільні процеси та відносини поза національною державою в Європі. Велбі обґрунтовує також доцільність застосування кроссекційного підходу в аналізі нерівностей: наприклад, у дослідженні гендерного режиму необхідно розглядати економіку, політику, релігію, родину, право тощо як се-

редовище формування нерівностей, які мають зворотній вплив на ці системи. На основі емпіричних досліджень в США, Великобританії, Ірландії та Швеції авторка робить низку висновків щодо кроссекційності нерівностей, які додають важливий вимір глобалізації нерівностей в умовах суспільств сучасних модерностей. За аргументацією авторки, ці глобальні зрушення реорієнтують соціологічний аналіз з опису та пояснення класових нерівностей та нерівностей у добробуті до аналізу взаємного впливу нерівностей у сферах прав людини та соціальної включеності.

Такий акцент на переосмисленні ключових соціологічних концептів викликав дискусію як на спеціальній зустрічі з автором в межах програми конгресу "Соціологія в русі", так і на сторінках журналів [Lundqvist A., 2010: 398-400]. Крістофер Чейз-Данн визначив основну проблему критичного ставлення до переосмислення нерівностей у вимірі кроссекційності як проблему реіфікації: прийняття складних багатомірних концептів, які конструюються для спрощення реальності з метою моделювання та опису, за такі, що існують в реальності. Також проблематичним є застосування теорії комплексності, що походить з природничих наук, до складних соціальних та культурних систем, що еволюціонують за іншими принципами, де історія, культура, людська свідомість та дія мають багаторівневі зворотні зв'язки у відтворенні та зміні соціальних систем. До цієї ж лінії аргументації відносно реорієнтації аналізу нерівностей у сучасних суспільствах можна залучити й ідеї культурального повороту у суспільних науках. Джефрі Александер в межах "сильної програми" культуральної соціології наголошує на суб'єктивних значеннях нерівності та їх відносній автономії від їх об'єктивних зовнішніх параметрів. Розпізнавання певного розподілу як нерівності та обумовлена цим боротьба за справедливість, включення та перерозподілу, опосередковані структурами культури, які у свою чергу складають домінантні та альтернативні дискурси [Александер, 2007: 25].

Таким чином, сучасні світові соціологічні дебати з дослідження нерівностей спрямовані, по-перше, як на розвиток порівняльної бази індикаторів суспільного розвитку, соціально-економічної та демографічної статистики, так і на вдосконалення соціологічних інструментів аналізу громадської думки саологами міжнародних порівняльних соціологічних досліджень, створення архівів та баз даних, доступних для дослідників у мережі Інтернет. По-друге, важливою проблемою, яка дискутується, є переосмислення впливу глобалізації на реструктурування нерівностей як в окремих суспільствах, так і за межами національних держав. Нарешті, ще один акцент епістемологічних дебатів пов'язаний з пошуком концептуального і методичного апарату для кроссекційного та багаторівневого аналізу проявів нерівностей в сучасному глобалізованому світі.

1. Бабенко С. Соціологія та соціологи в глобальному вимірі (коментарі учасника XVII Світового конгресу соціології Міжнародної соціологічної асоціації "Соціологія у змін") / С. С. Бабенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – №4 – 2010. – С. 196-207. 2. Alexander J. C. The Meaningful Construction of Inequality and the Struggles Against It: A 'Strong Program'. Approach to How Social Boundaries Change / Alexander Jeffrey // Cultural Sociology. – 2007. – Volume 1(1): 23–30. 3. Charting the Globe: The International Social Survey Programme, 1984-2009 \Max Haller, Roger Jowell, and Tom W. Smith, eds. – London: Routledge, 2009. 4. Lundqvist A. Book Review Walby S. Globalization and Inequalities. Complexity and Contested Modernities /Asa Lundqvist // Acta Sociologica – 2010 – 53(4): 398 – 400. 5. Sassen S. Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages / Saskia Sassen. – Princeton University Press, 2008. – 499 p. 6. Walby S. Globalization and Inequalities. Complexity and Contested Modernities / Sylvia Walby. – London: Sage, 2009. – 520 p.